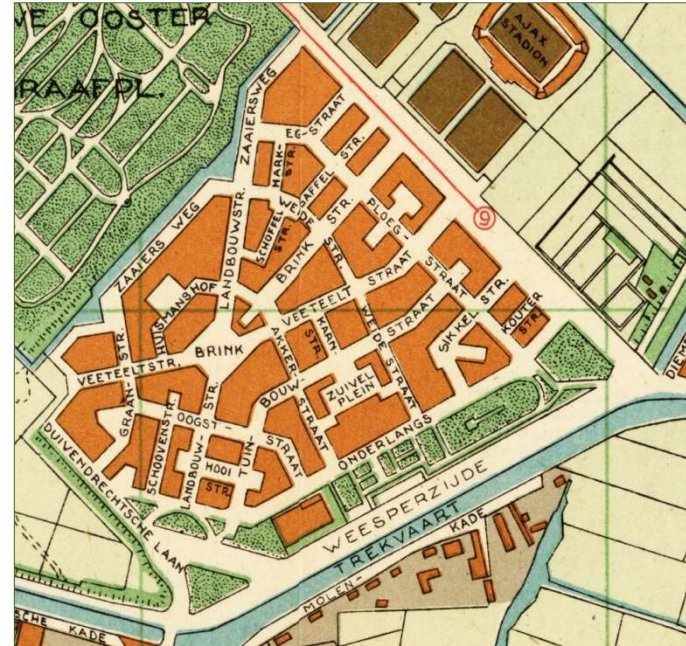

de scholen in Betondorp

aart janszen

[editie 2022]

de Brink – foto Maria Austria

BETONDORP

Betondorp, waar het verhaal van meester Janszen zich afspeelt, is een van de tuindorpen die Amsterdam bouwde in de jaren twintig van de vorige eeuw. Tuindorp Watergraafsmeer, zoals Betondorp eigenlijk heet, was een bijzonder dorp. Het lag ver weg, aan de oostkant van de stad en was jarenlang slechts door één lange buslijn verbonden met het centrum. Het stond een beetje op zichzelf en dat, in samenhang met de betonarchitectuur en de vrij homogene bewonerssamenstelling, heeft bij gedragen aan een sfeer van modernisme, solidariteit en idealisme, althans zo is het oude Betondorp de geschiedenis in gegaan.

Begin jaren '20 van de vorige eeuw had Amsterdam een enorme behoefte om woningen te bouwen voor de alsmaar uitdijende bevolking. Begin van die eeuw telde de stad zo'n 500.000 inwoners, in eerste drie decennia daarna kwamen daar nog eens 250.000 mensen bij, voornamelijk door natuurlijke aanwas. De noodzaak tot woningbouw kwam ook voort uit de woningwet van 1902, waardoor het stadsbestuur zich verplicht voelde de krotten, kelders, alkoven en woonpakhuizen in de oude volksbuurten (Jordaan, Eilanden, Jodenbuurt) te saneren en de bewoners andere en betere woningen aan te bieden.

De Spaarndammerbuurt in West, de Transvaalbuurt en de Indische buurt in Oost en de van der Pekbuurt en de Vogelbuurt in Noord zijn de eerste grote sociale woningbouwcomplexen die Amsterdam bouwde. Ze waren al grotendeels gereed vóór de eerste wereldoorlog. Meteen na afloop van die oorlog, kwam er in Amsterdam een gigantische bouwstroom op gang. Achter elkaar verzezen de tuindorpen Nieuwendam, Buiksloot, Oostzaan, Watergraafsmeer en het 'Dageraad' complex aan de rand van de Pijp en daarna in het begin van de jaren '30, de Rivierenbuurt in Zuid en de Hoofddorp- en Mercatorbuurt in West.

In een periode van nog geen twintig jaar werden er 100.000 woningen gebouwd. Amsterdam veranderde van een kleine compacte stad in een echte metropool.

Om die grote stadsuitbreiding mogelijk te maken werden per januari 1921 een paar kleine omliggende gemeenten ingelijfd, zoals Nieuwendam, Ransdorp, Buiksloot, Sloten en Watergraafsmeer en een groot deel van Nieuwer Amstel.

Ruim voor die annexatie had de dienst Publieke Werken al stedenbouwkundige plannen opgesteld voor de bouw van een aantal tuindorpen naar Engelse voorbeeld, in de polders rond de stad.

Maar gemeente en woningbouwverenigingen werden bij de planuitvoering van Tuindorp Watergraafsmeer gehinderd door de gevolgen van de eerste wereldoorlog.

Nederland was dan wel 'neutraal' gebleven, maar kreeg wel last van materiaalschaarste en oplopende prijzen o.a. in de bouw, zodat tal van bouwplannen moesten worden aangepast. Bij de bouw in de Watergraafsmeer werd daarom op betonbouw overgestapt; dat was nogal nieuw en experimenteel en daardoor waarschijnlijk de oorzaak dat de bouw van het gehele dorp ruim vijf jaar heeft geduurd.

Zaaiersweg hoek Graanstraat – foto Cor Bouman

De eerste woningen in Tuindorp Watergraafsmeer kwamen gereed eind 1923 (32 bakstenen woningen van een woningbouwvereniging en 150 betonbouw woningen van de gemeente). De laatste oplevering, die van de Brink vond pas in 1928 plaats. Toen stonden er in het dorp zo'n 300 eengezinswoningen en 600 beneden- en bovenwoningen in traditionele baksteenbouw en in het zuidoostelijke gedeelte nog eens 300 eengezinswoningen en 600 gestapelde woningen in verschillende betonbouwmethodes. Vandaar de naam Betondorp. Tuindorp Watergraafsmeer was eigenlijk net als de andere nieuwe tuindorpen van Amsterdam bedoeld voor huisvesting van arbeiders.

Het sociaal-democratisch stadsbestuur was de idee toegedaan dat goede woningen, in een gezonde en groene omgeving een bijdrage zouden leveren aan de 'verheffing' van de arbeidersklasse. De meeste nieuwe bewoners kwamen uit de oude stad of zelfs van buiten, waar ze vaak onder erbarmelijke omstandigheden woonden. Vaak zonder afzonderlijke slaapkamers, eigen waterkraan en wc, laat staan een tuintje of een balkon. Het ontbreken van 'woonzeden' bij deze arbeidersgezinnen baarde de gemeentelijke woningdienst echter zorgen, vandaar dat met de inzet van 'woninginspectrices' aan geselecteerde toelating en woonbegeleiding werd gedaan.

Uiteraard gold dat toelatingsbeleid ook voor Betondorp, maar dat pakte wat anders uit. De huren van de woningen lagen aan de hoge kant, zo'n 6 tot 8 gulden per week, terwijl de huren in de andere tuindorpen, zoals Oostzaan, en Blauwe Zand rond de 3,50 deden. Betondorp was daardoor niet bereikbaar voor arbeiders, en zodoende was de Woningdienst genoodzaakt het inkomenscriterium te verschuiven naar een andere categorie. Het dorp raakte bevolkt door kantoorpersoneel, ambtenaren en beambten, politiemensen, vakbondemployees, diamantbewerkers, een enkele journalist en aardig wat onderwijzers. Zoals meester Janszen, die toen hij in 1929 vast werd benoemd aan de Watergraafsmeerschool al snel een gemeentewoning aan het Huismanshof toegewezen kreeg.

Hij verdiende een kleine 150 gulden per maand en daar ging dan aan huur zo'n 30 euro af. Het waren vooral jonge gezinnen, die het dorp bevolkten, zo'n 1800 bij elkaar. Starters dus, met honderden jonge kinderen, waarvoor de gemeente uiteraard scholen bouwde. Aanvankelijk ging het om drie scholen, aan het Zuivelplein. Maar ook hierbij liep het anders dan het gemeentebestuur had voorzien.

de scholen in Betondorp

‘Naar verwacht wordt, zullen van de 1500 arbeiderswoningen, waaruit het woningcomplex, op te richten in de Watergraafsmeer nabij den Middenweg en ten zuiden van de Nieuwe Oosterbegraafplaats, zal bestaan, ongeveer 300 in den loop van 1920 en de overige 1200 achtereenvolgens in de jaren 1921, 1922 en 1923 worden voltooid. Er zal gezorgd dienen te worden, dat tegen den tijd, waarop een groot gedeelte der woningen betrokken kan worden, de noodige schoolruimte gereed is om de schoolgaande kinderen der bewoners te ontvangen.

Volgens onze berekeningen zullen voor het geheele complex noodig zijn drie lagere scholen van het gewone type en één voorbereidende school. Voor den bouw deze scholen hebben wij bereids plannen doen opmaken.....’

Zo begon de tekst van het raadsvoorstel dat het college van Burgemeester en Wethouders op 23 april 1920 aan de Amsterdamse gemeenteraad voorlegde. De polder Watergraafsmeer aan de oostkant van de stad was toen nog een kleine zelfstandige gemeente; pas op 1 januari 1921 zou die door Amsterdam worden geannexeerd. Maar het eerste stedenbouwkundig plan voor het latere tuindorp Watergraafsmeer, stamde al uit 1918. De scholen die in het raadsvoorstel werden genoemd stonden daar zelfs al ingetekend. In het begeleidende bericht aan de gemeenteraad was sprake van *‘plm 1600 woningwetwoningen en verder 1000 noodwoningen’*.

Maar die noodwoningen, die uiteindelijk het tuindorp haar naam Betondorp zouden geven, stonden niet ingetekend in dat plan.

Huismanshof - foto Cor Bouman

links elite buurt ?

In alle artikelen over Betondorp wordt iets beweerd over de bijzondere samenstelling van de Betondorp-bevolking, dat het een soort sociaal-democratische elitebuurt was. Maar afgezien van het feit dat er weldegelijk ook ‘andersdenkenden’ (zoals hervormden en katholieken) in Betondorp woonden, ook bij de eerste lichting bewoners, heb ik geen aanwijzingen gevonden dat er op andere criteria dan inkomen en woonzeden werd geselecteerd.

Het enige dat cultuurhistorisch relevant is, is dat door de duidelijke begrenzing van de buurt, gekoppeld aan een selectie op inkomen, er sprake was van een vrij homogene bewoners-populatie (tegenwoordig zou je zeggen op modaal niveau). In het Amsterdam van die tijd dringt zich dan de vergelijking op met het woningencomplex van ‘de Samenwerking’ aan en rond het Harmoniehof, daar deden de huren toen zo’n 50 gulden per maand en inderdaad ook daar was sprake van een vrij homogene populatie. De vergelijking gaat nog verder met de constatering dat in beide buurten nogal wat talent is ontsprongen.

Aan www.eenkleineheldendaad.nl hangt ook een boekje (in pdf) over Betondorp : **Zeg Nou Zelf** van Felix van der Laar, die dat maakte voor het Amsterdams Woningbedrijf in 1988.

De hele bouw van het tuindorp liep de volgende jaren nogal wat vertraging op; pas eind 1923 konden de eerste (betonnen) woningen betrokken worden. Ook de scholenbouw stagneerde, waarop de wethouder van Onderwijs zijn collega voor Publieke Werken verzocht er alles aan te doen om de ingebruikname van één van de drie scholen in februari 1924 gereed te hebben. Die drie lagere scholen kwamen samen in één gebouw, maar waren wel afzonderlijke scholen, met elk zeven klaslokalen, de linker en de rechter school hadden bovendien nog een reservelokaal. Volgens de nieuwste inzichten verrees op het binnenterrein, een vrijstaand gymnastiekgebouw met twee gymzalen en een speellokaal

Amsterdam bouwde in die jaren in alle nieuwe buurten van de groeiende stad, ruim honderd nieuwe scholen, bijna overal in de vorm van dubbele schoolgebouwen, een enkele keer zoals aan de Wingerdweg in Noord en aan het Zuivelplein in de Watergraafsmere zelfs driedubbel.

Pas op 1 mei 1924 opende de eerste school van het tuindorp haar deuren het was de *Pieter Nieuwlandschool*. Er werd gestart met twee klassen, waarvoor mejuffrouw M.H. Timmerman en de heer A. Kuiper van andere scholen in de stad werden overgeplaatst. Kuiper was Hoofd der School en bleef dat tot de zomer van 1939. Binnen twee maanden waren alle zes de leerjaren van de school bezet en na de zomer ging het zo hard met de toestroom van leerlingen dat er dubbele klassen moesten worden gevormd.

In die tijd was het gemeentelijk beleid dat een school slechts uit zes à zeven klassen bestond, kwam het leerlingenaantal boven de 290 dan werd er gesplitst. Daarom besloten B&W in januari 1925 dat de tweede lagere school aan het Zuivelplein moest worden geopend om de druk op de *Pieter Nieuwlandschool* weg te nemen. Dat werd de *Roosenburghschool*, die op 1 februari

1925 meteen met 8 klassen startte, met de heer Ieme Hoekstra als het eerste hoofd. Nauwelijks was deze school in gebruik of B&W stelden de gemeenteraad voor om ook de derde school in het Zuivelplein-complex te openen. Zo startte nog voor de zomer van 1925 de *Swedenrijkschool*, door het overnemen van een aantal klassen van de *Roosenburghschool*. Mejuffrouw Catharina Minderhoud uit Rotterdam was het eerste hoofd.

Na de zomer van 1925 nam de bevolking van het tuindorp verder toe en razendsnel. Anders dan de berekeningen van het Gemeentebestuur, uit 1920 kon niet worden volstaan met de drie lagere scholen aan het Zuivelplein. Het was nu de *Swedenrijkschool* die uit haar voegen barstte. Op het schoolplein achter de drie scholen werden twee hulpschool-gebouwtjes geplaatst waar extra klassen van de *Swedenrijkschool* onderdak vonden. Dat werd vervolgens een afzonderlijke school, de *Daniël Stoopendaelschool*, die op 1 februari 1926 startte met de heer Willem Wolf uit Harlingen als Hoofd der School.

Ondertussen had de gemeenteraad al ingestemd met de bouw van nog eens twee scholen, in een dubbele schoolgebouw aan het Huismanshof; een deel van het daar geplande plantsoen moest er voor wijken. Op de tekening die bij het raadsbesluit van oktober 1925 was gevoegd, is te zien dat dan nog zeker 40% van het dorp niet was gebouwd, althans nog niet 'gehuisgenummerd'. Het langwerpige gebouw werd, net als de Zuivelpleinscholen, ontworpen door architect Nicolaas Lansdorp.

Een groot aantal Amsterdamse schoolgebouwen in die jaren kwam van zijn tekentafel. Ongeveer gelijktijdig met het gebouw aan het Huismanshof, ontwierp hij ook het driedubbele schoolgebouw aan de Wingerdweg in Noord. De vrij gesloten gevels aan de straatzijde hebben grote overeenkomsten, met gebogen ramen aan de

lange rechte gangen en kleine kalkstenen gevelementen uit het atelier van stadsbeeldhouwer Hildo Krop.

Het gebouw aan het Huismanshof kreeg twee verdiepingen met op de begane grond aan beide zijde drie lokalen en op de eerste verdieping tweemaal vier lokalen. De gevel aan de speelplaatszijde bestond uit grote ramen voor elk afzonderlijk klaslokaal. Net als bij het Zuivelplein-gebouw, stond het gymnastieklokaal voor de twee scholen als een zelfstandig gebouw op de binnenplaats.

Een jaar later was het gebouw gereed en op 1 december 1926 verhuisde de *Daniël Stoopendaelschool* uit de noodlokalen achter het Zuivelplein naar Huismanshof nummer 11. Ook de laatste school van het tuindorp, de *Watergraafsmeerschool*, opende toen haar deuren aan Huismanshof nr 13. Jan Feenstra was het eerste Hoofd der School en zou dat blijven tot december 1928, toen meester Sam Bannet werd benoemd.

Betondorp was ondertussen af, alle huizen waren gebouwd, zo'n 1.800 merendeels jonge gezinnen hadden een woning in het dorp betrokken. De aanmeldingen voor de vijf scholen bleven binnenstromen, terwijl de 35 klassen al goed vol zaten. Het was '*februarschool*' de *Daniël Stoopendaelschool*, die nu uit haar voegen barstte.

63 aanmeldingen voor de 30 beschikbare plaatsen in de eerste klas en er waren al dubbele klassen voor het 2 en 4^e leerjaar. Die grote toeloop van leerlingen moest natuurlijk het hoofd worden geboden. De afdeling Onderwijs kwam daarop met het plan voor nog een dubbel schoolgebouw, op het braakliggend terrein aan de Verlengde Landbouwstraat, vlakbij de Middenweg. De chef van de afdeling voorzag echter dat de toename van het aantal leerlingen slechts tijdelijk zou zijn, er werd daarom opnieuw voor hulpschoollokalen gekozen.

En zo verrees in de zomervakantie van 1929 de zesde school van Betondorp, in het plantsoen aan de Duivendrechtselaan. In augustus werden de dubbele klassen van de *Stoopendaelschool* overgeheveld naar deze nieuwe *februarschool*, de *Hartvelderschool*, met de heer K. Stroband als Hoofd der School. Eerst bestond het gebouw uit drie lokalen, maar al snel werden er nog twee keer twee lokalen bijgezet.

Alle zes de scholen van het dorp zaten toen vol, met ruim 1.200 leerlingen in totaal. Ze kwamen niet alleen uit het tuindorp maar ook van over de Ringvaart, uit *Diemen* en met name uit *Duivendrecht*, waar geen openbaar onderwijs was.

de namen van de scholen in Betondorp

Pieter Nieuwland (1764-1794) was een beroemde bewoner van de Diemermeer (Watergraafsmeer) eerst als '*wonderkind*' later als '*seevaartkundige*'.

Roosenburgh en **Swedenrijck** waren buitenplaatsen in de '*droogmakerij Watergraafsmeer*', sinds 1624 een polder en verkaveld ten behoeve van welgestelde Amsterdammers in de 17e en 18e eeuw, als recreatiegebied met '*lustenhoven*', een maliebaan en wandelpaden [het was wel een klein uur gaans van de stad naar de '*Meer*'].

Daniël Stoopendael (1672-1726) was tekenaar en kopergraveur en publiceerde veel series prenten, onder andere in 1724 over '*het verheerlijkt Watergraafsmeer*'.

Hartvelderbrug was de brug aan het eind van de Middenweg, richting Diemen, over de Ringvaart; wellicht een verwijzing naar landerijen verderop; er is ook nu nog een Hartvelderstraat in Diemen en een Aartsveldsepolder voorbij Weesp.

Februarischolen

In die tijd bestond nog het systeem van twee plaatsingsmomenten voor de leerplichtige leerlingen: augustus en februari. Dwz als je ná 1 oktober zes jaar werd, kon je per 1 februari naar school, in plaats van te moeten wachten tot het volgend schooljaar. Dat liep voor de scholen goed, totdat de leerlingenaantallen terug begonnen te lopen, zo omstreeks 1930. De eerste klassen liepen niet meer vol tot de gewenste klassengrootte van 37 leerlingen. Door die twee plaatsingsmomenten was het vrij moeilijk om klassen samen te voegen. Bij het toen geldende klassikale onderwijs was een half jaar verschil in behandelde leerstof niet goed te overbruggen. Op de Stoopendaelschool, die een ‘februari-school’ was, zaten eigenlijk te veel kinderen per klas, terwijl in de naastgelegen Watergraafsmeerschool, een ‘augustusschool’ sprake was van te kleine klassen, zo’n 20 tot 25 leerlingen per klas.

Ook de laatste school van het dorp, de Hartvelderschool was een februarischool. Toen deze school en vervolgens ook de Stoopendaelschool werden opgeheven, zat de Watergraafsmeerschool geruime tijd met dubbele klassen, die vanwege het leer-moment, moeilijk in elkaar geschoven konden worden. Pas in het schooljaar 1940/41 liep dat af, toen de laatste dubbele zesde klas van school ging.

Bij de inkrimping van het scholenbestand in Amsterdam, in de jaren ‘32-‘33-‘34 werden de resterende februarischolen opgeheven. Overigens werd pas met de leerplichtwet van 1969 de leerplichtige leeftijd verlaagd van 6 naar 5 jaar en in 1985 naar 4 jaar en werd er ingevoerd dat het kind naar school kan op de eerste dag van de maand volgende op de verjaardag. Sindsdien zijn er geen kinderen meer ‘ongelukkig jarig’, want dat was je als je na 1 oktober zes jaar werd.

Reve in Betondorp

De beroemdste leerling van de Roosenburgh-school in Betondorp is uiteraard Gerard Reve. De familie van het Reve woonde vanaf 1924 in het dorp, en als kleine Gerard, die toen nog Simon Kornelis heette zes jaar is, mag hij in augustus 1930 naar de 1^e klas van de Roosenburghschool en daar blijft hij zes hele jaren tot de zomer van 1936. Nauwelijks is Simon van school of de school sluit haar deuren.

De Roosenburghschool was een van de drie scholen aan het Zuivelplein, door Reve ooit omschreven als ‘een vestingachtig kompleks van drie scholen, versierd, indien men het zo mag noemen, met de verschrikkelijke beelden van de communistische banketbakker, later “stadsbeeldhouwer” Hildo Krop’

In mei 1924 krijgt vader van het Reve een woning in Tuindorp Watergraafsmeer toegewezen, Ploegstraat no 50 huis. Ze komen dan uit de van Hallstraat waar Karel (1921-1999) en Simon (1923-2006) geboren zijn. Vader van het Reve (1892) was journalist bij het communistisch dagblad de Tribune en schreef onder de naam Gerard Vanter. De woningkaart van Ploegstraat 50 huis vermeldt dat het gezin bestaat uit : m 4 en v 1. Die vierde mannelijke bewoner was Kornelis Doornbusch (1853), de vader van moeder Nettie van Karel en Simon, die na het overlijden van zijn vrouw, door vader en moeder, vanuit Twente, in hun gezin werd opgenomen. De oude man verhuist in december 1926 mee naar Ploegstraat no 57. Tenslotte staat de familie per oktober 1936 ingeschreven op Ploegstraat 85 boven. De oude Doornbusch is nog steeds van de partij, inmiddels zo’n 83 jaar oud.

Twee jaar later, september 1938 vertrekt het gezin uit Betondorp, naar een bovenwoning aan de Jozef Israëlskade. Gerard Reve heeft dus de twee eerste jaren van zijn hbs-periode nog in het dorp gewoond. Elke ochtend moest hij dan op de fiets, die godvergeten lange Middenweg af fietsen en smiddags terug ! Als je al niet somberig bent van nature, dan werd je dat wel van die verschrikkelijke keitjes.

de hervormden in Betondorp

Het hulpschoolgebouw aan de Duivendrechtse-
laan bood ook onderdak aan de twee klassen van
de Hervormden, die eindelijk voet aan de grond
kregen in het rode Betondorp. De school viel
onder het beheer van de *'Vereeniging tot stichting
en instandhouding van Hervormde scholen in
Watergraafsmeer'*. Die vereniging was al jaren
 bezig met onderwijsplannen in de Watergraafs-
meer. Sinds 1924 gaat het ze om een school in het
nieuwe tuindorp; de gemeente was daar niet
gelukkig mee. De afdeling Onderwijs van het
stadhuis beriep zich op de stichtingsnormen maar
de Vereeniging ging in beroep bij de provincie. Er
werden verklaringen van ouders overlegd waaruit
bleek dat de meeste kinderen die naar de nieuwe
hervormde school zouden gaan, al op een van de
andere scholen in Betondorp zaten, maar ook
kinderen van een christelijke school in Diemen
zouden de overstap wagen.

In de raadsvergadering van november 1929
haalden B&W bakzeil tegenover de voor de
Vereeniging gunstige beslissing van de provincie.
De raad besloot om niet het eerste plan van drie
lokalen goed te keuren, maar meteen de hele
zevenklassige school.

Eerst werd de school nog gesitueerd aan het
plantsoen aan het Onderlangs bij het einde van de
Middenweg. Maar omdat de gemeente haar eigen

bouwplan aan de Verlengde Landbouwstraat had
laten vallen, kon op dat nog braakliggende terrein
de Hervormde school worden ingepast.

Dat de school in een behoefte voorzag, werd snel
duidelijk; na de zomer van 1930 waren er al vier
klassen, drie bij de Hartvelderschool en een vierde
bij de Watergraafsmeerschool. Sinds zomer van
1929 was de heer H.F. du Pont Hoofd der School,
hij had ondertussen bijna 100 leerlingen en vol-
deed zo aan de stichtingsnorm, waar de gemeente
in 1925 over twijfelde.

Er kwamen nieuwe tekeningen, van architect
Petri: drie lokalen beneden plus gymnastieklokaal
en vier boven. Het ontwerp week met roodstenen
gevel en groot schuin dak, sterk af van de andere
scholengebouwen in het dorp, maar paste goed
bij de omringende bebouwing van de Ploegstraat
en de Landbouwstraat. Na de zomer van 1931 was
de bouw klaar en kon de nieuwe school worden
betrokken, er waren toen al meer dan 120
leerlingen.

Nauwelijks was *de Groen van Prinstererschool* in
gebruik of er ontstonden problemen met de
beheerder van het *'Meerhuis'* aan de Brink. De
hervormde school bood namelijk onderdak aan
verschillende christelijke initiatieven, zoals
catechisatie, een zangkoor en ook een zondagse
kerkdienst; het Meerhuis vond dat oneerlijke
concurrentie. Het schoolbestuur wees de
wethouder er echter fijntjes op dat het Meerhuis
bezet was op die tijdstippen dat dit soort
activiteiten in de school plaatsvonden.

Ook de hoofden van de andere scholen hadden
een probleem met die hervormden. Er was een
capaciteitsprobleem in de gymnastieklokalen van
de openbare scholen.

De gemeente had het daarom zo geregeld dat een
paar klassen van de Pieter Nieuwlandschool en
van de Roosenburghschool gymlessen konden
krijgen in het gymnastieklokaal van de nieuwe
Groen van Prinstererschool.

Dat stuitte echter op ernstige bezwaren, ook van de oudercommissies, zodat de onderwijsinspecteur er zich mee ging bemoeien. Waarop een leegstaand lokaal in het hulpschoolgebouw werd ingericht als gymzaal. Het lijkt er dus op dat het rode dorp best wel problemen had met de hervormden in hun dorp. Dat nam niet weg dat de wethouder kunstzaken in 1934 een subsidie van 200 gulden verleende voor de vervaardiging van een beeldhouwwerk aan de hervormde school, het ging om een zandstenen reliëf met de beeltenis van staatsman *Groen van Prinsterer*.

Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) was voorman van de (Hervormde) *Anti-Revolutionaire Partij* (ARP) en als zodanig grondlegger van de Protestants-Christelijke stroming in de Nederlandse politiek (de ARP ging omstreeks 1973 op in het CDA).

hervormden en gereformeerden

De Vereeniging die de hervormde *Groen van Prinstererschool* in Betondorp bouwde en beheerde, had eerder al een poging gedaan voet aan de grond te krijgen in de Watergraafsmeer. Het ging toen om een school in de '*de Wetbuurt*' het kleine buurtje onderaan de Ringdijk vlak bij de Omval. *Amsteldorp* heet het nu, maar toen waren een paar straten in de zelfstandige gemeente Watergraafsmeer genoemd naar de helden uit de Boerenoorlog, zoals Christiaan de Wet.

De Vereeniging tot stichting en instandhouding van eene Hervormde school in de de Wetbuurt te Watergraafsmeer wilde bouwen aan de de Wetstraat. Dat was omstreeks 1920, toen de Onderwijswet van kracht werd. Die wet regelde ook de financiering door de overheid van het christelijk onderwijs. Gelijktijdig was ook een andere vereniging bezig met de voorbereiding voor een school op precies dezelfde locatie, dat was de *Vereeniging voor Lager Onderwijs op Gereformeerde Grondslag te Oud-Watergraafsmeer*.

Toen de Watergraafsmeer door Amsterdam in 1921 werd ingelijfd zat het gemeentebestuur in haar maag met twee christelijke onderwijsinitiatieven in het zelfde buurtje. Er werd een poging tot samenwerking en bemiddeling gedaan door hoge heren, maar dat faalde. In 1922 leggen de Hervormden het hoofd in de schoot en trekken hun bouwaanvraag in. Maar in 1925 richten ze hun pijlen op *Tuindorp Watergraafsmeer*, eerst nog onder de oude naam van de vereniging, maar als de school er eenmaal staat in Betondorp worden de statuten aangepast en heet het de '*Vereeniging tot stichting en instandhouding van Hervormde scholen in Watergraafsmeer*'

En de gereformeerden? Die bouwden in 1922 hun *Prinses Julianaschool*, het gebouw staat er nog, aan de *Fahrenheitstraat*. Overigens telde deze school in 1941 slechts 104 leerlingen en de Groen van Prinsterer 168.

van zes naar twee

Zo snel als de scholen in Betondorp vanaf 1924 vol liepen, toen de nieuwgebouwde huizen van het dorp werden betrokken, zo snel startte zes jaar later ook de leegloop van de scholen.

De *Hartvelderschool* ging als eerste over de kop. Die school was pas in met schooljaar 29/30 begonnen met een kleine honderd leerlingen in drie hulpschoollokalen aan de Duivendrechtse-laan. Het jaar daarop werden er zelfs nog lokalen bijgebouwd om de leerlingenstroom op te kunnen vangen, maar tegen de zomer van 1933 was al weer het afgelopen. De laatste vijftig leerlingen werden overgeplaatst naar de *Stoopendaelschool* aan het Huismanshof, de andere februarischool in het dorp. Het hulpschoolgebouw werd weer gedemonteerd, en verplaatst naar de Warmondstraat, in een nieuwe buurt over de Schinkel.

Daarna ging het hard, achtereenvolgens lukte het de *Swedenrijkschool* en de *Rosenburghschool* aan het Zuivelplein niet om voldoende leerlingen vast te houden. Ook de *Stoopendaelschool* aan het Huismanshof kwam in de problemen.

Alle drie sloten hun deuren in de schooljaren 1935 en 1936. De gemeente verhuurde vervolgens de vrijgekomen lokalen in de linkervleugel aan het Zuivelplein aan de nieuw te stichten Rooms Katholieke kerk 'de Heilige van Nazareth'.

Zo waren er bij de start van schooljaar 1936/37 nog maar twee scholen over in Betondorp, de *Pieter Nieuwlandschool* aan het Zuivelplein op nummer 11 en de *Watergraafsmeerschool* aan het Huismanshof, op nummer 13. Tezamen hadden ze nauwelijks 540 leerlingen en dat was ongeveer de helft van het leerlingen-aantal in het hele dorp, van tien jaar daarvoor. Het gemeentebestuur maakte zich zorgen over die sterke terugloop, maar dat gold niet alleen voor de scholen in Tuindorp Watergraafsmeer.

leerlingendaling

In heel Amsterdam was sprake van een daling van het aantal leerlingen in het gewoon lager onderwijs. Het openhouden van scholen met te weinig leerlingen kostte de gemeente handenvol geld, het Rijk betaalde doorgaans uitsluitend de 'verplichte formatie' dwz het aantal leerkrachten dat klopt met de leerlingenaantallen volgens de wettelijke norm. Meer dan twintig Amsterdamse scholen zaten eind jaren dertig ver onder die norm, waarop de gemeente het gedaan kreeg dat het Rijk de 'boventallige' leerkrachten op die scholen ook vergoedde.

Er zijn twee oorzaken voor de neergang van een aantal scholen te duiden. Na de bouwstroom van de jaren twintig, werd er ook in de jaren dertig, driftig gebouwd door de stad. De nieuwe generatie woningen werd comfortabeler, groter en was voorzien van badgelegenheden. Dat stimuleerde het verhuizen van de Amsterdammers uit de oudere wijken. Zeker ook omdat door overproductie er volop keuze was in huurwoningen. Ook uit Betondorp, waar de huizen klein waren en vaak zonder badgelegenheden, werd door veelal jonge gezinnen volop verhuisd naar de nieuwe wijken. Het gevolg was dat er in Betondorp een lichte 'vergrijzing' optrad en de lagere scholen de dupe werden.

Een andere, en wellicht belangrijker oorzaak is de afname van het aantal geboorten in Amsterdam. Tot ongeveer 1920 werden er jaarlijks zo'n 23 kinderen per 1000 inwoners geboren, dat nam de jaren daarna sterk af om zich rond 1931 voorlopig te stabiliseren op zo'n 15 per 1000. Het gevolg was uiteraard dat de stroom eersteklassers in het lager onderwijs terugliep van ruim 11.000 in 1926, naar zo'n 5.000 in 1939 en de jaren daarna.

De Roomse kinderen van het dorp, Heilige Communie 1936 met pater-rector Vriens, rechtsachter

de Rooms en in Betondorp

Anders dan uit de verhalen over Betondorp bekend is, was er weldegelijk een kerk in het rode dorp, een Rooms Katholieke notabene. Die kerk was gevestigd in de lokalen van de voormalige Roosenburghschool, aan het Zuivelplein, de school waar de broertjes van het Reve op hadden gezeten, Gerard zes hele jaren tot de zomer van 1935. Nauwelijks is Gerard van school of de Roosenburghschool sluit haar deuren. Meteen daarna weet het kerkbestuur van de parochie St Petrus Banden in het naburige Diemen de lokalen van die school van de gemeente te huren. Vanaf januari 1936 is daar *de RK kerk van 'de Heilige van Nazareth'* gevestigd. Pater A.J. Vriens leidt de conegregatie, hij voert de titel rector, die binnen de katholieke kerk o.a. is voorbehouden aan het hoofd van een niet-parochiale kerk (en ook voor priesters in missiegebieden, dat lijkt me meer van toepassing). In het dorp wordt hij *Pater-rector* genoemd.

Het is tegen de zomer van 1939 dat de rector zich tot wethouder Boekman wendt omdat, zo schrijft hij *'een zekere juffrouw Boom of Boon van de openbare school aan het Huismanshof'* waar enkele van zijn catechisanten school gaan, zou hebben gezegd *"Dat de mensch geen ziel heeft"* en dat diezelfde dame zou hebben gezegd

"Dat er mensen zijn die in een hel en in een hemel geloven, maar dat is bijgeloof".

De rector verzoekt tegen deze onderwijzeres maatregelen te nemen. De wethouder vraagt advies aan de gemeentelijke onderwijsinspectie. De onderwijzeres, mevrouw F. Boom-de Vries ontkent het voorval echter en een van twee rooms-katholieke leerlingen uit haar klas verklaart vervolgens *"Dat hij zich wel zou hebben vergist"*. Toch wordt de onderwijzeres door de onderwijsinspecteur in het bijzijn van schoolhoofd Kruijnk tot voorzichtigheid gemaand.

De inspecteur, rapporteert vervolgens de wethouder *'dat deze onderwijzeres nogal subjectief is in haar onderwijs en dat ze dubbel voorzichtig zal dienen te zijn nu zij in de nieuwe cursus de 5^e klasse voor haar rekening zal krijgen'*.

Onderwijzeres mevrouw Boom-de Vries, bijna 50 jaar oud, was de lastpost van de school, althans naar het oordeel van schoolhoofd Kruijnk. Hij wilde haar na het gedwongen vertrek van meester Janszen óók graag kwijt en schreef in het verlengde van het rapportje over Janszen, aan de wethouder ook over mevrouw Boom.....

'Dat zich zoo'n openlijk conflict kon voordoen, als de schorsing van den onderwijzer L. Janszen, is voor het grootste gedeelte te wijten aan het optreden van mevr. F. Boom-de Vries, onderwijzeres deze school. Bedoelde onderwijzeres is. althans was, communistisch gezind en waar zij een persoonlijk overwicht uitoefent op een deel van het personeel en van de bevolking, kweekt zij stelselmatig een zekere aversie tegen bepaalde maatregelen van de overheid en tegen het hoofd der school, die deze maatregelen uitvoert.

*Deze onderwijzeres heeft jarenlang
gewoond in het tuindorp
Watergraafsmeer en komt, ook als
huisbezoekster van een weldadigheids-
vereeniging, ook geregeld na schooltijd in
het dorp. Haar funeste invloed is moeilijk
te bewijzen, omdat zij zelf achter de
schermen blijft. Alleen iemand, die
meerdere jaren haar invloed gadeslaat,
weet dit pertinent. In sommige gevallen
komt haar ware aard naar voren. (...)
Toen op 10 Juli j.l. het hoofd aan de
onderwijzeressen der 1^e en 2^e klasse
medewerking verzocht om uit te zoeken,
welke kinderen van Joodschen bloede
waren, gaf bedoelde mevr. Boom-de
Vries, ongevraagd, als haar mening te
kennen, dat dit maar aan de ouders zelf
gevraagd moest worden. Het gevolg was,
dat bedoelde onderwijzeressen slechts op
uitdrukkelijke last haar medewerking
verleenden. Bedoelde leerkrachten
kwamen voor de vacantie geen afscheid
nemen van het hoofd der school. Zelf
paste zij wel op, dit niet na te laten.
Stelselmatig wordt de sfeer op school,
ondanks de houding van het hoofd, door
bedoelde onderwijzeres bedorven.
Dit alles geeft mij aanleiding, U te
verzoeken bedoelde mevr. F. Boom-de
Vries over te plaatsen naar een school in
een ander stadsdeel, liefst zoo ver, dat zij
gedwongen wordt te verhuizen.
Deze vervanging klemmt te meer, omdat
met den nieuwen cursus slechts twee
mannelijke leerkrachten aan de school
verbonden zouden zijn en het naar mijn
oordeel beter is, dat de leerlingen der
hoogere klassen niet meer bij een
onderwijzeres zitten.*

*In de plaats van bedoelde onderwijzeres
zou dan een mannelijke leerkracht
benoemd kunnen worden en wel liefst
een, bevoegd tot het geven van
handenarbeid.*

Schoolhoofd Kruimink krijgt ondanks de klare taal van zijn rapport aan wethouder Smit, pas een jaar later zijn gelijk. Mevrouw Boom wordt uiteindelijk in augustus 1942 overgeplaatst naar de Pontanusschool in de Dapperbuurt, dus niet zo ver weg dat ze moest verhuizen van de Middenweg, waar ze toen alweer een aantal jaren woonde, tegenover wat nu het Chr Huygensplein heet. Tot lang na de oorlog wapperde in de meidagen bij haar de rode vlag.

Over de kerk van 'de Heilige van Nazareth' in Betondorp hangt aan **eenkleineheldendaad.nl** een krantenartikel van februari 1936 – daar heb ik verder niets aan toe te voegen, lijkt me

Pieter Nieuwlandschool

Meteen na de inval van de Duitsers werd van het driedubbele schoolgebouw aan het Zuivelplein de scholen op nr 9 en 11 gevorderd voor het bezettingsleger; de Pieter Nieuwlandschool moest uitwijken naar de leegstaande lokalen van de *Stoopendaelschool* aan het Huismanshof. Het Hoofd der School Arjen Kuiper was toen al afgekeurd en opgevolgd door Johan Boswinkel en die kreeg te maken met de strenge buurman schoolhoofd Kruimink van de Watergraafsmeerschool. Die rapporteerde diverse incidenten bij de Wethouder, zoals over het gezamenlijk gebruik van de gymnastieklokalen, over de orde op het speelplein en over de bekladding van de schoolvoordeur van nummer 11 met de tekst *'Hitler is Gek'*. Boswinkel deed dat af als kattenkwaad, terwijl meester Kruimink, er persé de politie bij wilde halen.

Die verhuizing was nog maar de eerste tegenslag, ingrijpender voor de schoolgemeenschap was de schorsing van de joodse leerkrachten in november 1940. Drie van de zes teamleden waren joods; meester *Simon Gosselaar*, meester *Izak Pinto* en mevrouw *Dina Hamburger-Monas*; van de ene dag op de andere moesten ze van de school vertrekken. Pas in voorjaar 1941 kwam de eerste vervanger, *Wiebe de Jong* en na de zomer-vakantie kwamen dan nog *Heimen Bouwman* en *Marie Wildeman*. Tezamen met *Cecilia van Dort*, invalster *juffrouw Kranendonk* en hoofd *Boswinkel* was het team toen weer compleet. Maar het leerlingenaantal daalde snel, in 1942 waren er nog maar zo'n 180 leerlingen.

De door de bezetter in 1941 uitgevaardigde verlaging van de klassennorm, betekende weliswaar uitstel van opheffing, maar de formatie moest wel terug van zes leerkrachten naar vijf. En toen werd *Cecilia van Dort*, vanaf 1936 aan de school verbonden, in mei 1942 afgekeurd.

Maar die verhuizing werd weer ongedaan gemaakt, de Duitsers hadden het Zuivelplein verlaten zodat de Pieter Nieuwlandschool tegen de zomer van 1942 weer terug kon, niet naar de lokalen in de middelste school maar op de hoek, op nr 11. In twee lokalen van de middelste school was een keuken en eetzaal van de Centrale Voedselvoorziening gekomen, waar de kinderen in het dorp en behoeftige ouderen op gezette tijden een middagmaal, konden krijgen.

Vreemd genoeg moest de school tegen de zomer van 1944 opnieuw terug naar het Huismanshof; de gemeente maakte in de twee Zuivelplein-scholen plaats voor de tijdelijke huisvesting van de 2^e Openluchtschool, die weg moest uit hun gebouw aan de Mauritskade.

Ondertussen waren achter elkaar hoofd *Boswinkel* en meester *de Jong* vertrokken; ze waren allebei benoemd aan de Boerhaaveschool bij het Oosterpark. En toen na de lange winter van '44-'45, waarin de scholen wegens kolengebrek gesloten waren, de Pieter Nieuwland weer open ging, was er op nog maar een handjevol leerlingen over. Het nieuwe hoofd der school *Henri de Lange* kon dat tij niet keren; hij had vooral ruzie met de ouders. Bovendien was onderwijzer *Heimen Bouwman* langdurig met ziekteverlof en vertrok de derde meester, *Bram de Bruin*, die direct in mei '45 op de school verscheen, midden in het schooljaar naar de Frederikschool. De school draaide nog uitsluitend op juffrouw Wildeman en bovenmeester de Lange.

De wethouder besloot dat het nu maar eens afgelopen moest zijn en tegen de zomer van 1946 viel het doek voor de laatste school van het Zuivelplein. De ouders morden nog, maar de wethouder hield voet bij stuk; de resterende leerlingen, een kleine veertig in totaal, werden op de Watergraafsmeerschool geplaatst. Zo was er binnen amper twintig jaar, van de zes scholen in Betondorp, nog maar ééntje over.

de tweede
Openluchtschool
aan het
Oosterpark

Tweede Openluchtschool

Sinds eind jaren '20 van de vorige eeuw waren er in Amsterdam twee openluchtscholen, eentje in Zuid, in de Cliostraat en de tweede aan het Oosterpark/Mauritskade. Dit type school was bedoeld voor kinderen met luchtwegproblemen want in die tijd waren er nog geen medicijnen om astma of bronchitis te bestrijden, dus liepen vooral kinderen het gevaar tuberculose te krijgen. De remedie was 'Zonlicht, frisse buitenlucht en veel aandacht voor gymnastiek' en dat vergde uiteraard een ander type school qua onderwijs en qua schoolgebouw.

In de eerste maanden van 1944 breidde de Duitsers hun bezettingsmacht in Amsterdam verder uit en daar was uiteraard onderdak voor nodig. Na de eerste reeks schoolvorderingen bij het begin van de bezetting, volgde dus nu een twee vorderingsgolf. En zo nam de bezetter ook de verschillende schoolgebouwen aan de Mauritskade in beslag, waaronder de 2^e Openluchtschool op nr 56, met tuinkamers aan de Oosterparkzijde. De Gemeente was dus genooddaakt ander onderdak te vinden voor deze Openluchtschool en zo liet de Afdeling Onderwijs haar oog vallen op het scholencomplex aan het Zuivelplein, waarvan het grote schoolplein aan de achterzijde aan de uiterste rand van de stad lag, met frisse lucht en zonlicht in overvloed. De linker bouwdeel was al sinds 1935 in gebruik als R.K. Kerk 'de Heilige van Nazareth', maar in de middelste en de rechterschool was meer dan voldoende ruimte voor de specifieke ruimte-

behoefte van de Openluchtschool, met naast gewone leslokalen, ook tuinkamers, eetzaal, keuken, ruimte voor de medische staf, een groot buitenterrein en spellokalen.

In totaal telde de twee schoolgebouwen tezamen 13 lokalen, waarvan er eentje al was omgebouwd tot keuken voor een vestiging van de Gemeentelijke Centrale Voedselvoorziening. De Pieter Nieuwlandschool die nog slechts vier lokalen in het rechter bouwdeel gebruikte kon makkelijk weer verhuizen naar het schoolgebouw aan het Huismanshof 11, dat nog steeds leeg stond. Het was alles maar van tijdelijke aard, schrijft onderwijs inspecteur B. G. Palland, dus adviseert hij niet te veel aanpassingen te doen, in beide schoolgebouwen. Wel werden de schooltijden aangepast, vanwege de excentrische ligging van de school; na de rusttijd onderwijs van 3 tot 4 uur, dan naar de eetzaal tot kwart voor vijf en dan mocht iedereen naar huis; zodat de onderwijzeressen op tijd thuis konden zijn om hun eigen maaltijd te bereiden.

Zo snel als mogelijk, na 7 mei 1945 keerde de Openluchtschool weer terug in haar eigen gebouw, de rekening voor de herstellingen legde de gemeente neer bij het wederopbouwgezag. Maar de Pieter Nieuwlandschool bleef tot die definitief sloot op het Huismanshof.

tuinzijde Zuivelplein-scholen

Watergraafsmeerschool

De Watergraafsmeerschool had in het schooljaar 1940-41 zeven klassen; zes opvolgende leerjaren en nog een kleine extra zesde klas, als restant van de naastgelegen *Daniel Stoopendaelschool*, die in 1936 was opgeheven. *Johannes Kruimink*, Hoofd der School, stond voor de 6^e klas, meester *Jan Graewert*, deed de andere zesde, mevrouw *Froukje Boom-de Vries* de 5^e en meester *Lau Janszen* stond voor de 4^e. De drie lager klassen werden dat schooljaar geleid door mevrouw *Hiltje van de Bos-Kiljan*, mejuffrouw *Truida Bos* en mevrouw *Meijer*.

Nadat meester Janszen was geschorst en vervolgens overgeplaatst naar een andere school [zie het artikel *een kleine heldendaad*] probeerde Hoofd Kruimink in het nieuwe schooljaar een nieuwe onderwijzer te krijgen. Hij verzocht de wethouder om een mannelijke leerkracht die ook handenarbeid kon geven; maar hij kreeg nul op request. De formatie ging terug van zeven naar zes leerkrachten omdat de dubbele zesde klas van school was, en het leerlingenaantal, mede door het vertrek van de 12 joodse leerlingen drastisch was gedaald, naar onder de 255, het maximum-aantal voor zes leerkrachten.

Meester Graewert nam na de vakantie de vijfde over, waar Janszen had moeten staan en mevrouw Boom kreeg de 4^e klas.

Maar beide leerkrachten maakten dat schooljaar niet af; ze werden door Kruimink weggepest. Jan

Graewert verdween in april naar de Parelschool in de Jordaan en Froukje Boom werd tegen de zomer van 1942 overgeplaatst naar de Pontanusschool in de van 2e Swindenstraat. Na het gedwongen vertrek van meester Janszen in juli '41, was Kruimink stelselmatig bezig geweest Froukje Boom in diskrediet te brengen bij de afdeling Onderwijs:

'Bedoelde onderwijzeres is, althans was, communistisch gezind en waar zij een persoonlijk overwicht uitoefent op een deel van het personeel en de bevolking, kweekt zij stelselmatig een zekere aversie tegen bepaalde maatregelen van de overheid en tegen het hoofd der school, die deze maatregelen uitvoert. [...] Haar funeste invloed is moeilijk te bewijzen, omdat zij zelf achter de schermen blijft. Alleen iemand, die meerdere jaren haar invloed gadeslaat, weet dit pertinent. In sommige gevallen komt haar ware aard naar voren. [...] Stelselmatig wordt de sfeer op school, ondanks de houding van het hoofd, door bedoelde onderwijzeres bedorven. Dit alles geeft mij aanleiding, U te verzoeken bedoelde onderwijzeres mevr. F. Boom-deVries over te plaatsen naar een school in een ander stadsdeel, liefst zo ver, dat zij gedwongen wordt te verhuizen.'

Uiteindelijk, tegen de volgende zomer lukte het hem mevrouw Boom overgeplaatst te krijgen, maar toen had het geen zin meer want hij, het hoofd der school vertrok zelf ook. Direct na de zomervakantie van 1942 werd Johannes Kruimink benoemd als *rijksinspecteur voor het lager onderwijs*. Niet mevrouw Boom moest verhuizen, maar de bovenmeester zelf, helemaal naar Deventer want dat was zijn standplaats in de 3^e inspectiekring, rayon Deventer.

Hij volgde daar inspecteur ir. J.A.Ladage op, die op nonactief was gezet omdat hij in de ogen van de bezetter onbetrouwbaar was gebleken.

Secretaris-Generaal van Dam had op het departement van Opvoeding speciaal een *inspecteur in Algemeenen Dienst* aangesteld, dr D.G. Noordijk die tot taak had de departementale onderwijsinspectie om te schakelen naar '*den nieuwen tijd*'. Verspreid over het land waren er zo'n 50 rijksonderwijs-inspecteurs, de meeste daarvan werden door Noordijk afgedaan als onbekwaam en onbetrouwbaar; stap voor stap werden ze geschorst of ontslagen en vervangen door betrouwbare ambtenaren, loyaal aan de bezetter en aan het nationaal socialistisch gedachtegoed. Het probleem daarbij was echter dat zulke personen met kwaliteiten voor een functie in de onderwijs-inspectie, moeilijk te vinden waren. Johannes Kruijnk was dan ook een ideale kandidaat; hij had een mooie staat van dienst als onderwijzer, was zelfs opgeklommen tot schoolhoofd én hij was lid van de NSB en sinds september 1940 van het toen net opgerichte, Opvoedersgilde. Bovendien had hij uitgesproken ideeën over het opvoeden, zoals een journalist van het *Dagblad van het Oosten* optekende, bij Kruijnk's benoeming in Deventer :

'In het algemeen kan men zeggen dat de taak [van den modernen opvoeder] is: den jongen mensch te vormen en voor te bereiden voor zijn wezenlijke bestemming. De vraag welke ogenblikkelijk rijst, is: "Wat is deze bestemming" en het antwoord is kenteekenend voor de nieuwe opvattingen, namelijk: "Zich zelf in dienst stellen van zijn volk!"
De opvoeder stuit hier reeds op een enorm verschil met het verleden. Want hij zal er rekening mede hebben te houden, dat hij het kind niet meer het leven in mag sturen met de vage opdracht van voorheen: "Streef naar het ware, het schone, het goede", maar steeds weer dient hij zijn leerling bij te brengen, dat deze zijn plicht als lid der volksgemeenschap dient te kennen en te doen, met overgave en opgewektheid.

Was de opvoeding in voorbije jaren ter wille van het individu, thans is deze ter wille van de volksgemeenschap zelf.'

[Dit interview uit 1942 hangt aan www.eenkleineheldendaad.nl]

Froukje Boom en meester Janszen waren meer van '*streef naar het ware, het schone, het goede*' overeenkomstig de socialistische verheffings-idealén; maar om nou te zeggen dat de conflicten tussen Kruijnk en zijn teamleden voortsporen uit ideologische verschillen en pedagogische opvattingen, dat gaat, denk ik te ver.

Samuel Bannet en zijn team bij zijn afscheid in 1938, met meester Janszen, meester Haenen en de juffen vd Bosch, Meijer en Boom

Ook met het vorige hoofd, Sam Bannet hadden de twee het regelmatig aan de stok. Het bureau van de onderwijsinspectie werd vast niet altijd geïnformeerd, maar in ieder geval wel in 1932, toen Froukje Boom voor de handvaardigheidles aan de 1^e klas, alle in het magazijn aanwezige potjes met lijm wilde gebruiken.

Hoofd Bannet (die uiteraard het magazijn beheerde) gaf ze niet allemaal, hij hield de reservepotjes achter. Waarop zij tegen hem zei: '*Man, gebruik je verstand. Je zoekt ruzie.*' Daarna vertrok ze zomaar van school om de inspecteur te

bellen. Daags daarop wilde Bannet een gesprek met haar, maar dat weigerde ze, waarop het Hoofd der School de wethouder inlichtte en die schakelde uiteraard de gemeentelijk inspectie in. Onderwijsinspecteur Vrijburg concludeerde dat Bannet weinig tactvol was. Hij was dan wel een goede en bevlogen onderwijzer, die de school en de kinderen een warm hart toedroeg, maar in de relatie met zijn personeel was hij minder gelukkig. En hij citeerde meester Janszen die over Bannet zei:

'dat die gemoedelijkheid mist, weinig soepel en "een verzameling instructies" is. Men krijgt moeilijk contact met zijn persoon en hij maakt overal kwesties van zodat er een verkeerde stemming komt. Vooral in de tijd van Sinterklaasfeest en schoolreisjes meent de heer Bannet dat hij als hoofd gepasseerd wordt'.

Dat laatste was waarschijnlijk ook wel zo, schrijf ik er nu bij. Meester Bannet en mevrouw Boom waren ten tijde van dit conflict ruim 40 jaar en stonden al bijna 20 jaar voor de klas, maar meester Janszen was amper 27 jaar met slechts vijf jaar ondervinding, nogal eigengereid en met een uitgesproken oordeel over zijn superieur, het hoofd der school. Dat verklaart wellicht in grote trekken het volgende incident, dat bij de wethouder in 1939 wordt gerapporteerd. Sam Bannet was ondertussen opgevolgd door Kruimink en die was vermoedelijk toen nog niet in de ban van 'den nieuwen tijd':

'De kwestie betreft het feit, dat de betrokken onderwijzer het recht van het hoofd der school ontkent om het teken van "doorlopen" te geven aan de kinderen van zijn klasse, wanneer de kinderen door den onderwijzer tot aan de buitendeur zijn gebracht. De onderwijzer Janszen is van mening dat alleen hij dat recht heeft.'

Tot twee keer toe had Kruimink ingegrepen bij het uitgaan van de school. In beide gevallen had hij

zich praktisch bemoeit met de gang van zaken van meester Janszen, door het teken 'doorlopen' te geven aan diens leerlingen. Binnen enkele dagen escaleerde de kwestie doordat de 'school-vergadering' er zich mee bemoeide. Dat was in die tijd het democratisch orgaan van een openbare school, bestaande uit alle leerkrachten, onder voorzitterschap van het hoofd; Mevrouw Boom was secretaris van de schoolvergadering van de Watergraafsmeerschool en in de speciaal belegde vergadering van 25 mei 1939 wordt het besluit doorgedrukt dat "Bij 't uitgaan der school heeft iedere leerkracht het recht het aantal 'halten' en de plaats der 'halten' te bepalen naar eigen goeddunken, mits dit aantal niet te gering zij".

Schoolhoofd Kruimink links en meester Janszen in het midden en verder meester Graewert en de juffen Meijer, Bos, Boom en van den Bosch

De wethouder liet de schoolvergadering echter weten dat een besluit van dat orgaan niets meer was dan een advies aan het Hoofd der School. Het onderwijsteam werd zelfs bij wethouder Boekman ontboden voor een ernstig gesprek en meester Janszen kreeg een schriftelijke reprimande:

'Naar aanleiding van het bovenstaande breng ik ernstig onder Uw aandacht, dat ik Uw handelwijze onbehoorlijk acht en dat ik een dergelijke wijze van optreden niet kan toelaten. Ik geef U derhalve in overweging zorg te dragen, dat Uw houding in de toekomst niet wederom tot klachten aanleiding geeft, daar ik in dit geval Burgemeester en Wethouders in overweging zal moeten geven strafmaatregelen tegen U te nemen.'

Nog geen twee jaar later ging het weer mis, de verhoudingen tussen het Hoofd der School en zijn team waren ondertussen zo grondig verstoord dat Kruimink aan de wethouder schreef over meester Janszen's *'jarenlange vijandschap tegenover het hoofd der school'*, en over mevrouw Boom *'als de meest felle hoofdenhaatster, die alle gezag verwerpt'*. Maar hij had het duidelijk niet alleen met zijn team aan de stok, ook met de ouders was het goed mis, zodat in diezelfde brief hij aan de wethouder schreef:

'Dit, gezien de mentaliteit der bevolking aldaar, is de oorzaak dat de onderwijzer Janszen als een "martelaar" wordt beschouwd, en dat er een vijandige stemming is ontstaan tegen het hoofd der school. Deze stemming kwam o.a. ondubbeltzinnig tot uiting in een bijeenkomst der ouders op dezelfde avond ter gelegenheid van een afscheidsfeestje der beide zesde klassen.....'

Dat was juli 1941, ze waren nog een heel jaar tot elkaar veroordeeld, bovenmeester Kruimink, zijn leerkrachten, de leerlingen en de ouders. Maar direct na de zomer van 1942 trad het nieuwe Hoofd der School aan, *Henriette Boots*. Ze had bijna een heel jaar op wachtgeld gestaan nadat haar Christiaan de Wetschool in september 1941 was opgeheven; ze werd nu benoemd in de vacature na Kruimink's vertrek naar Deventer. Ook de open plaatsen van mevrouw Boom en meester Graewert waren in het nieuwe schooljaar ingevuld; met meester *Pieter Staartjes* en *Pieter Kooymans* was het team weer compleet.

het schooltuinenwerk

'Het hoeft geen betoog dat de arbeid in de schooltuinen van groote waarde is voor het onderwijs in de natuurlijke historie' schrijft het hoofd van de Hartvelderschool, oktober 1932.

Hij heeft *'de opbrengst van enige tuintjes'* ondergebracht in een tabel: 20 kilo rode bieten, 2 kilo sjalotten, 5 kilo wortelen, 7 kilo boerenkool,. Alle hoofden van de Betondorpscholen zijn enthousiast, maar vinden ook dat er te veel tijd aan het wieden wordt besteed en dat de schooltuintijd te veel is ingeklemd tussen andere schoolzaken, ook in verband met de tijd voor verplaatsing naar en van de tuinen, dat zou anders kunnen, vinden ze.

In het schooljaar 1929/30 begon in Betondorp het Amsterdamse schooltuinenwerk. De vijfdeklassers van alle zes scholen, ook van de Hervormde school, deden mee. Het werd ingepast in het leervak 'Kennis der Natuur' dat dus heel praktisch werd ingevuld met het schooltuinenwerk. De heer Schaap was de beheerder, later de heer Veldkamp en die blijft dat tot ver in de jaren '50. De tuintjes lagen eerst aan de Verlengde Landbouwstraat, achter Walenburg, daar waar later de Hervormde school werd gebouwd, toen waren de schooltuinen al verhuisd naar het eind van de Kruislaan, onderaan de Ringdijk.

Voor het schooltuinenwerk was in 1919 *De Amsterdamsche Vereeniging voor Schoolwerktuinen* opgericht. De vereniging vierde in 2010 haar 90 jarig bestaan, maar het eerste tuincomplex was dat in Betondorp en dat is vanaf 1929 in bedrijf. Nadien breidde het schooltuinenwerk zich uit over alle wijken van de stad.

Nu nog is het zo dat de 7^e groepers in het voorjaar beginnen en na de zomer als 8^e groepers doorgaan tot aan de winter, maar spruiten, rode biet en boerenkool, dat zit niet meer in het plantschema; nu is het maïs, courgette, broccoli en venkel wat de leerlingen vol trots mogen oogsten.

van gemeenschapsschool naar montessorischool

Tijdens de bezetting kwam er nog een onderwijzer bij op de Watergraafsmeerschool, meester *Hendrik Prins*. Dat gebeurde door de regelrechte bemoeienis van NSB-burgemeester Voûte, die de werkloze Prins zo aan een baan hielp. Maar meteen in de meidagen van '45 werd hij weer uit zijn aanstelling ontheven, net als al het andere NSB-overheidspersoneel. Ook meester *Kooymans* moest het veld ruimen, hij was dan wel geen NSB-er maar had zich vanaf september '44 niet meer op de school laten zien en dat kwam hem op een strafmaatregel te staan.

Zo kwam er plaats voor meester Janszen en mevrouw Boom, die bij het begin van het eerste 'naoorlogse' schooljaar weer aan hun eigen Watergraafsmeerschool werden benoemd. De school groeide snel, zeker toen de Pieter Nieuwlandschool in 1946 gesloten was, liep het leerlingental snel op naar voorbij de 320, zodat het onderwijsteam uitgebreid kon worden met mevrouw *Wildeman*, die van de Pieter Nieuwland kwam en *Femina Suir*, helemaal uit Jubbinga. De lokalen van nummer 11, de voormalige Stoopendaelschool werden bij de school getrokken, de deuren in de gangen op de twee verdiepingen tussen de twee schooldelen gingen definitief open en twee lokalen werden samengevoegd tot toneelzaal.

Onder leiding van hoofd der school, *mevrouw Boots*, ontwikkelde het onderwijsteam een modern onderwijsplan, dat door nieuwe wethouder *Albert de Roos*, die direct na de bevrijding als onderwijswethouder was benoemd, werd omarmd. Zo ontstond de eerste 'gemeenschapsschool' in Amsterdam, die zich niet allen richtte op het leren (het didactische aspect) maar ook op het opvoeden (het pedagogische aspect) en het bevorderen van de gemeenschaps-

zin. Aanschouwelijk onderwijs en 'heemkunde' zoals dat in de jaren '30 al werd gepropageerd vonden hun plek binnen de school. Met hulp van de ouders verrees er zelfs een kleine boerderij op de binnenplaats van de school, met kippen, konijnen en ander klein vee en een kleine moestuin.

Hoofd Boots schrijft in 1948 aan wethouder de Roos dat een jaartje kippen houden (met negen kippen en een haan) 2058 eieren heeft opgeleverd, die aan de leerlingen en leerkrachten (elk 4 eieren) zijn verkocht, wat 245 gulden en 30 cent heeft opgebracht.

Het team van de gemeenschapsschool in 1946 met middenvoor schoolhoofd Henriette Boots en direct achter haar meester Janszen en verder de meesters Remmerden Lavell en Staartjes en de juffen Boom, van den Bosch, Wildeman, Bos, Meijer en Suir, met op de achtergrond de kinderboerderij op het schoolplein.

In de loop van de jaren '90 was het ook met de Watergraafsmeerschool afgelopen, het leerlingenaantal kelderde ver onder de norm van 189 leerlingen (in 1994 waren er nog maar 71 leerlingen verdeelt over 3 groepen).

Het dorp vergrijsde in hoog tempo, de school moest haar deuren sluiten. Er ontstond een breed en langdurig gesteggel tussen de ouders en de gemeente over sluiten, doorgaan of fuseren. Uiteindelijk werd het toch fuseren, met een van andere twee openbare scholen in het stadsdeel Watergraafsmeer, de Montessorischool in de Herschelstraat, die in die jaren 'de Zilvermeeuw' heette. De ouders hadden bereikt dat er een dependance in Betondorp open zou blijven, maar het gebouw aan het Huismanshof was zo verwaarloosd, dat omgekeken moest worden naar een andere locatie. Dat werd het gebouw van de Groen van Prinstererschool aan de Zaaierweg, die door de Hervormden ook al was gesloten. In 1997 verhuisden de laatste 80 leerlingen van de Watergraafsmeerschool.

dépendance 5e Montessori aan de Zaaierweg (2012)

Het dubbele schoolgebouw aan het Huismanshof is nog een paar jaar in gebruik geweest door een hoveniersopleiding en daarna in het 2003 door de gemeente verkocht en omgebouwd tot appartementen. Ook het schoolgebouw aan het Zuivelplein had ondertussen al tal van andere bestemmingen gekregen: een kerk, een sportschool, kunstenaarsateliers, de Jehova's, en andere huurders wisselen elkaar af. De Watergraafsmeerschool heeft als dependance van de 5^e Montessorischool nog een aantal jaren bestaan; na het schooljaar 2012/2013 viel definitief het doek voor het onderwijs in Betondorp. Ook de voormalige Groen van Prinstererschool heeft nu een woonbestemming.

A [opnieuw geredigeerd in april 2022]

BRONNEN

Tjeerd Boersma, *Betondorp*, uitgave Stichting Wonen, Amsterdam, 1987

Gerard Reve, de laatste jaren van mijn grootvader (1947), opgenomen in bloemlezing met dezelfde naam in 2009)

Nol Gregoor, 1^e deel van de biografie van Gerard Reve, van Oorschot 2009, pagina's 30 t/m 51

Stads Archief Amsterdam, woningkaarten Ploegstraat en Huismanshof

Stads Archief Amsterdam, archief afdeling onderwijs (5191) **www.betondorp.org** - een website opgezet en onderhouden door oud-Betondorper Peter Löwensteyn

Demografisch eeuwboek Amsterdam, uitgave dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam, zonder jaartal.

Felix van der Laar, *Zeg nou zelf*, boekje over Betondorp, in opdracht van de Amsterdamse Woningdienst, 1988

Wilhemina Blomberg, *Aan de bakermat van de Amsterdamse Volkshuisvesting*, uitgave Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, 1985.

Willem Ellenbroek en Henk Raaff, *Betondorp*, 23 minuten origineel filmmateriaal op DVD, uitgave Raaff Film ism Ymere, 1985.

ASZ, eigen aantekeningen en herinneringen van Laurens Janszen.

bijlage I

ONDERWIJZERS EN ONDERWIJZERESSEN IN BETONDORP WATERGAAFSMEERSCHOOL & PIETER NIEUWLANDSCHOOL

WATERGAAFSMEERSCHOOL

Feenstra, Jan

Hoofd Watergraafsmeerschool - december 1926 tot december 1928

geb. 27 november 1879 Kollum (Friesland) - diploma 1900.

Tijdelijkte eerst in Friesland en Hilversum, wordt mei 1922 in Amsterdam benoemd als hoofd 'sGavesandeschool - december 1926 overgeplaatst naar de nieuwe Watergraafsmeerschool en tot slot hoofd Hendrik Westerschool van december 1928 tot 8 maart 1937.

Feenstra wordt op de Watergraafsmeerschool opgevolgd door Bannet

---

Bannet, Samuel Joseph

Hoofd Watergraafsmeerschool - januari 1929 tot zomer 1938

geb. 19 januari 1891 Ellewoutsdijk (Zeeland) - diploma 1911 Venlo.

Tijdelijkte vanaf 1910 in Bourtange (ZH), Den Haag en Katwijk - werkte als onderwijzer in Indië (september 1917 - maart 1924) kwam weer naar den Haag. In 1929 in Amsterdam benoemd aan de Watergraafsmeerschool, als opvolger van Feenstra. September 1938 overgeplaatst als hoofd van school voor voortgezet lager onderwijs nr 17 (Noord), maar die school wordt in 1940 opgeheven - wordt juli 1940 overgeplaatst als hoofd van glo school Jacob van Heemskerken in West.

Ontheven, en per 1 maart 1941 ontslagen - hoofd Joodsche school nr. 13, september 1941. - gedood 24 september 1942 in Auschwitz

---

Kruimink, Adrianus Johannes

Hoofd Watergraafsmeerschool - september 1938 tot augustus 1942

geb. 4 juni 1896 in Budel (NBr) - diploma 1917 Roermond.

Na militaire dienstdienst benoemd in Rhenen (1919 tot 1926). Solliciteerde naar Amsterdam, in juli 1926 benoemd aan de van Ostadeschool,

vervolgens 1936 -1937 Dintelschool en 1937-1938 M. de Klerkschool. Wordt in 1938 Hoofd der School aan de Meteorenschool (Noord), maar komt augustus 1938 als HdS naar de Watergraafsmeerschool, opvolger van Bannet. Per 16 augustus 1942 wordt Kruimink benoemd tot rijksinspecteur voor het lager onderwijs, in het rayon Deventer - mei 1945 wordt Kruimink ontslagen uit overheidsdienst. (zie bijlage II)

Boots, Henriëtte Josephine Marie

Hoofd Watergraafsmeerschool - augustus 1942 tot oktober 1952

geb. 12 september 1887 Ambij Limburg - diploma 1905.

Tijdelijkte in Maastricht van maart 1907 tot december 1909 en werkte daarna aan de Rijksleerschool in Maastricht van januari 1910 tot juni 1920. Solliciteerde naar Amsterdam en werd benoemd als hoofd aan de Christiaan de Wetschool in juli 1920. Deze school werd per 16 september 1941 opgeheven - Boots kwam op wachtgeld - werd augustus 1942 benoemd aan de Watergraafsmeerschool - na het vertrek van Kruimink - bleef daar tot haar pensioen in 1952

Bos, Geertruida Maria

Onderwijzeres Watergraafsmeerschool - 1 augustus 1938 tot zomer 1960

geb. 13 maart 1905 Amsterdam - diploma 1924 Amsterdam.

Tijdelijkte vanaf 1924 (oa Pieter Nieuwland-school) - oktober 1929 benoemd aan Sumatraschool - tot deze school in 1934 wordt opgeheven - op wachtgeld, gaat weer tijdelijken van 1935 tot en met eind 1937 - oa. op de Watergraafsmeerschool - wordt aansluitend benoemd aan deze school, en blijft daar totdat ze in 1960 wordt afgekeurd (55 jaar oud).

Graewert, Jan Willem

Onderwijzer Watergraafsmeerschool -

augustus 1936 tot april 1942

geb. 1 augustus 1897 Amsterdam - diploma 1921 Amsterdam.

Tijdelijkte vanaf 1921 voornamelijk in Noord; Papaver-, Ranonkel-, Distel-, vd Pek-school - werd augustus 1928 benoemd aan de Niasschool - zijn functie werd per september 1934 opgeheven - kwam op wachtgeld - ging weer tijdelijken vanaf februari 1935 - door de hele stad, tot hij aan de Watergraafsmeerschool werd benoemd miv schooljaar 36/37. *[weggepest door Kruimink]* Per 1 april 1942 overgeplaatst naar de Parelschool - daar blijft hij dan tot 1960 dan wordt hij afgekeurd.

Haenen, August Wilhelm

Onderwijzer Watergraafsmeerschool - juli

1936 tot augustus 1938

geb. 19 april 1908 Amsterdam - diploma 1928 Amsterdam

Tijdelijkte vanaf januari 1929 - wordt februari 1931 benoemd aan de Batavierschool - die school wordt opgeheven - per juli 1935 op wachtgeld - gaat weer tijdelijken tot augustus 1936 - wordt benoemd aan de Watergraafsmeerschool - maar augustus 1938 wordt hij overgeplaatst naar de Linaeusschool in de Oosterparkbuurt (op het moment dat Bannet vertrekt en Kruimink komt). In 1948 wordt hij benoemd als hoofd van de Van Detschool *(een school voor speciaal onderwijs in de Indische buurt, niet te verwarren met de Van Detschool voor Nijverheidsonderwijs, die in 1943 werd opgeheven)*.

Janszen, Laurens

Onderwijzer Watergraafsmeerschool -

september 1929 - juli 1941 en augustus 1945 - januari 1948

geb. 7 maart 1905 Amsterdam - diploma 1925 Amsterdam

Tijdelijkte vanaf 1925 op tal van Amsterdamse scholen, waaronder herhaaldelijk op de Planciuschool op de Westelijke Eilanden - wordt september 1929 vast benoemd aan de Watergraafsmeerschool - juli 1941 geschorst en

augustus 1941 overgeplaatst naar Christiaan de Wetschool (zie Boots) en vervolgens per okt '41 naar Abraham van Riebeeckschool. Keert in augustus 1945 terug op de Watergraafsmeerschool - wordt per januari 1948 benoemd als hoofd aan de Niasschool - 7 november 1951 ontslag op zijn verzoek, wordt adjunct op Nijverheidsschool Purmerend.

Kiljan, Hiltje Marie (e.v. Gerrit van den

Bosch) onderwijzeres Watergraafsmeerschool -

september 1927 tot juli 1949

geb. 4 september 1903 Gouda - diploma 1923 Arnhem

Tijdelijkte in Almelo, Waddinxveen en Capelle a/d IJssel - september 1927 benoemd aan de Watergraafsmeerschool - bleef daar tot de zomer van 1949 - is tijdelijk niet aan het werk maar keert in febr 1952 weer terug in het onderwijs, aan de Oranje Vrijstaatschool. Had kostwonnersontheffing sinds haar huwelijk in 1928. *(een gehuwde onderwijzeres mocht uitsluitend voor de klas staan als zij kostwinner was, maar die maatregel vervalt in 1949)*

Kooymans, Pieter Willem

onderwijzer Watergraafsmeerschool -

augustus 1942 tot zomer 1945

geb. 20 december 1906 Oostwoud (NH) - diploma 1928 Amsterdam

Tijdelijkte oa in Midwoud, Schellinkhout en op Texel - werd april 1939 in Amsterdam benoemd aan de Pres. Brandschool - na opheffing sept. 1941 naar Wagenaarschool en aug. '42 naar Watergraafsmeerschool. Nadat hij zich in 44/45 bij Hoofd Boots onmogelijk heeft gemaakt, wordt hij in augustus 1945 overgeplaatst naar de Crommelinschool.

Meijer, Tine (Jantina Gerharda)

onderwijzeres Watergraafsmeerschool, vanaf december 1928 -

geb. 17 juni 1894 - overleden 1973

Werd in december 1924 benoemd aan de Pieter Nieuwlandschool, verhuisde vervolgens naar de Rosenburgschool in 1925 en vanaf december 1928 aan de Watergraafsmeerschool -

Ook na de bevrijding is ze lid van het team van de Watergraafsmeerschool.
Ze was in Rotterdam getrouwd met Bernard IJzerdraat, die al in maart 1941 als verzetstrijder werd gefusilleerd - maar ze was mei 1923 van hem gescheiden, teruggekeerd naar Hilversum en vervolgens in 1924, naar Amsterdam. In 1922 (29 mei) krijgt ze een zoon, Hans Robert IJzerdraad. Ze tijdelijk dan in Hilversum. In Amsterdam wordt ze vast benoemd, daar ze kostwinner is en gescheiden.

Prins, Hendrik Joris

Onderwijzer Watergraafsmeerschool - mei 1943 tot mei 1945
geb. 7 juni 1888 Lieve Vrouwenparochie - diploma 1909 Haarlem
Tijdelijkte in 1909 in Velsen, werd benoemd in Rotterdam en 1913 in het bijzonder onderwijs in Amsterdam (Amsterdamse Schoolvereniging en daarna Schoolvereniging Hagedoorn). Werd door regelrechte inmenging van toenmalige *Burgemeester Voûte* (tegen het advies van de inspectie in) in mei 1943 benoemd aan de Watergraafsmeerschool. Hij werd 7 mei 1945 geschorst en miv 16 aug 1945 ontslagen met verlies van alle rechten op pensioen e.d.
[Hij was NSB-er; oud-leerlingen Els Ackerman en Wouter Woltz herinneren zich in 2004, dat er rumoer ontstond omdat een onderwijzer bij de NSB zat en zo'n driehoekig NSB-speldje achter een lapel van zijn colbert droeg. Ook kwam hij in zijn zwarte uniform naar school, met een kepi op; Bolletje Brink werd hij genoemd. Dat moet meester Prins zijn geweest]

Remmerden Lavell, F. van

Onderwijzer Watergraafsmeerschool – vanaf augustus 1945
geb. 16 februari 1918 Vriezeveen.
Tijdelijk verbonden aan de Gerrit de Veerschool - vanwege houding tegenover de bezetter oproep voor krijgsgevangenschap - eind juni 1943 ondergedoken in den Haag, Amsterdam en Nieuwe Niedorp. Vanaf 14 mei 1945 tijdelijk Watergraafsmeerschool (vervangt Prins, die aansluitend wordt ontslagen) - vast benoemd. Wordt Hoofd in 1952, na vertrek van Boots

---

Staartjes, Piet

Onderwijzer Watergraafsmeerschool - vanaf 1 april 1942
geen gegevens bekend - *maar in document SAA 5191/10522 staat dat P. Staartjes vanaf 1 april 1942 onderwijzer Graewert vervangt (die door Kruimink is weggepest).*

Suir, Fenna Jantje

Onderwijzeres Watergraafsmeerschool - aug. 1946 tot aug. 1948
geb. 17 juli 1909 Nieuwerschans - diploma 1928 Amsterdam
Tijdelijkte vanaf oktober 1928 op zo'n zestal scholen in Amsterdam - werd augustus 1931 benoemd aan de Kamperfoelieschool - augustus 1932 overgeplaatst naar IJselmondeschool - vertrekt daar mei 1939 - wordt benoemd als directeur van buurthuis in Jubbinga (Fr) - komt na de bezetting terug in de stad - tijdelijkte van mei tot augustus 1945 en wordt dbenoemd aan Watergraafsmeerschool - weer ontslag in 1948.

Vries, Froukje de (e.v. Boom)

Onderwijzeres Watergraafsmeerschool - november 1927 tot aug. 1942
geb. 16 maart 1892 Groningen - diploma 1910 Groningen
Tijdelijkte in Westerlee en Scheemda (Gr) van 1910 tot in 1916 - solliciteerde naar Amsterdam en vanaf augustus 1916 : school nr 13 en 32, van Ostadeschool, Rubensschool en Bouman-school - totdat ze in nov 1927 werd benoemd aan de Watergraafsmeerschool (ze was toen al 35 jaar). In '41/42 heeft ze conflicten met hoofd Kruimink, wordt weggepest en augustus 1942 overgeplaatst naar Pontanusschool. Na bezetting terug op de Watergraafsmeerschool - wordt in aug. 1947 (eindelijk) schoolhoofd, van de Boekmanschool, afgekeurd, in 1952.

PIETER NIEUWLANDSCHOOL

Kuiper, Arjen

Hoofd Pieter Nieuwlandschool - april 1924 tot juli 1939

geb. 24 september 1879 ergens in Friesland - diploma 1898

Na zijn dienstdtijd tijdelijkte hij in Joure en Winschoten vanaf 1900 tot 1903 - komt dan naar Amsterdam - school nr 27 - daarna Frans Halsschool en Pres. Steijnschool - wordt januari 1919 hoofd van de Wessel Gansfortschool en april 1924 van de Pieter Nieuwlandschool - augustus 1939 wordt hij afgekeurd.

Boswinkel, Johan Willem

Hoofd Pieter Nieuwlandschool - 1 januari 1940 tot april 1944

geb. 11 maart 1902 Neede (Gld) - diploma 1920 Arnhem

Tijdelijkte van 1920 tot 1924 in Doetinchem en Winterswijk - solliciteerde naar Amsterdam - maart 1924 benoemd aan de Albertina Agnes-school en december 1924 Spitsbergenschool - december 1939 Hoofd Pieter Nieuwlandschool. Toen de Pieter Nieuwlandschool haar einde naderde werd hij per april 1944, overgeplaatst naar de Boerhaveschool - is vanaf 1950 leraar Pedagogiek aan de Gemeentelijke Kweekschool.

Lange, Henri de

Hoofd Pieter Nieuwlandschool - april 1944 tot januari 1947

geb. 21 november 1896 Amsterdam - diploma 1914 Amsterdam

Werkte eerst in het rk onderwijs buiten de stad - tijdelijkte vanaf sept 1920 in Amsterdam - juni 1921 benoemd aan Falckstraatschool en maart 1925 aan Balischool - sept 1930 als hoofd benoemd aan Corantijschool - school wordt in juli 1936 opgeheven - hij verhuist dan december 1936 als hoofd naar de Boerhaaveschool en in april 1944 naar de Pieter Nieuwlandschool – *[hij ruilt met Boswinkel die juist náár de Boerhaave wordt overgeplaatst !]* - tot de school haar deuren sluit in december 1946, gaat dan naar de Parelschool, tot zijn afkeuring in 1959

Bouwman, Heimen

Onderwijzer Pieter Nieuwlandschool - augustus 1941 tot juni 1946

geb. 11 februari 1886 Barneveld - diploma 1904 Arnhem

Komt van buiten de stad naar VGLO school nr 11 (1936-1940), daarna even Roemer Visscherschool (1940) en in augustus 1941 naar Pieter Nieuwlandschool (*vacature joodse leerkracht*), was daar tot de laatste snik, in juni 1946 afgekeurd en pensioen.

In het schooljaar 45/46 is hij langdurig afwezig wegens ziekte - de school draaide na het vertrek van Boswinkel in 1944, op de Lange (hoofd dat niet functioneerde), Bouwman (lang ziek), mejuffrouw Wildeman en meester de Bruin, die zich elders laat benoemen, tot spijt van de resterende ouders.

---

de Bruin, Abraham Nathan

Onderwijzer Pieter Nieuwlandschool - mei 1945 tot december 1945

geb. 27 juni 1912 Amsterdam - diploma 1933
Tijdelijkte 12 jaar lang, vanaf 1934 tot 1946 op een heleboel Amsterdamse scholen - werd vanaf november 1940 niet meer opgeroepen cq ingezet omdat hij joods was - in mei 1945 vast benoemd aan de Pieter Nieuwlandschool - in 1946 overgeplaatst naar de Frederikschool.

Gosselaar, Simon

Onderwijzer Pieter Nieuwlandschool - in november 1940 ontheven uit zijn functie en maart 1941 ontslagen

geb. 15 december 1908

Komt uit het Gooi - vanaf 24 september 1941 hoofd van Joodse school nr 5 (Sparrenweg 11) - woont in het Gooi en heeft problemen met reisvergunning - juni 1943 sluit deze school en duikt hij onder - na mei 1945 werkt hij als leerkracht in het Gooi en in Amsterdam Noord - wordt in 1955 als hoofd benoemd aan de Van Detschool (*een school voor speciaal onderwijs in de Indische buurt, niet te verwarren met de Van Detschool voor Nijverheidsonderwijs, die in 1943 werd opgeheven*) - vertrekt daar weer in 1960.

---

de Jong, Wiebe

Onderwijzer Pieter Nieuwlandschool - april 1941 tot augustus 1944

geb. 25 augustus 1892 Gorredijk (Fr) - diploma 1910, Leeuwarden

Kwam uit Jubbenga (Fr) waar hij van mei 1911 tot januari 1932 voor de klas stond - laatst als hoofd (vanaf 1919) - februari 1932 benoemd aan de Claudius Civiliuschool en augustus 1936 overgeplaatst naar J.D. Meijerschool – en dan naar de Pieter Nieuwland-school, april 1941 (vacature joodse leerkracht) - gaat in sept 1944 naar Boerhaaveschool (gaat Boswinkel achterna) en in 1954 naar het VGLO.

Monas, Dina, weduwe Hamburger

Onderwijzeres Pieter Nieuwlandschool -

augustus 1935, november 1940 ontheven uit haar functie en maart 1941 ontslagen
geb. 26 maart 1893 Amsterdam – diploma 1910
Tijdelijke vanaf 1911 aan divers scholen - 1916 benoemd aan school nr 30 - januari 1919 overgeplaatst naar school nr 50 en nov. 1920 naar Hemony school - juni 1924 naar van Eijck school - maart 1925 van Hoorn school - betrekking zomer 1934 opgeheven - op wachtgeld, gaat weer tijdelijken - augustus 1935 benoemd aan Pieter Nieuwlandschool - september 1941 benoemd aan Joodsche school nr 8 [Pres Brandstraat 9] – onder-gedoken per juni 1943 - mei 1945 benoemd aan Spiegelschool, in 1949 afgekeurd.

Pinto, Izak

Onderwijzer Pieter Nieuwlandschool - augustus 1937, november 1940 ontheven uit zijn functie en maart 1941 ontslagen

geb. 21 oktober 1906 Amsterdam - diploma 1925 Amsterdam (zelfde jaar en zelfde klas als meester Janszen)

Tijdelijke door de hele stad - augustus 1930 benoemd aan Javaschool – betrekking zomer 1934 opgeheven - komt op wachtgeld en gaat weer tijdelijken - augustus 1936 geplaatst op Snellius school en augustus 1937 overgeplaatst naar de Pieter Nieuwlandschool - werkzaam op

Joodsche school nr 10 per 15 september 1941 - gedood, 2 juli 1943 in Sobibor

---

Sixma, Cecilia Aurelia (e.v. van Dort)

Onderwijzeres Pieter Nieuwlandschool - augustus 1936 tot mei 1943

geb. 6 oktober 1885 - diploma 1903

Tijdelijke van 1903 tot haar benoeming in mei 1908 aan school nr 43 - daarna in 1920 naar Jacob van Maerlant - 1925 naar Melis Stoke - 1927 naar Wessel Gansfoort - 1930 naar Christiaan de Wet - 1933 naar Louis Botha en in 1934 naar Roosenburgh school - bij opheffing van die school in 1936 naar de Pieter Nieuwland-school, in mei 1943 afgekeurd - ze was al ziek vanaf mei 1942 - vanaf 1915 kostwinner.

Wildeman, Maria Margaretha Hendrika

Onderwijzeres Pieter Nieuwlandschool -

oktober 1941 tot aug. 1946

geb. 13 juni 1901 Arnhem- diploma 1919

Vanaf 1921 onderwijzeres in Nederhemert - 1929 in Amsterdam benoemd aan Tidoresschool - 1936 wegens opheffing wachtgeld - tijdelijk op zo'n vijftien scholen tot januari 1937 - dan benoemd aan de Vrolikschool en oktober 1941 overgeplaatst naar Pieter Nieuwlandschool, in 1946 overgeplaatst naar Watergraafsmeer school - tot januari 1963 - afgekeurd

---

De twee scholen vormden samen met de van Riebeeck school in de de Wetbuurt, een

'kwekelingengroep'- Johan Aarse (geb. 14 sept 1919 Amsterdam) en Nico Broeks (geb. 21 juni 1919 Amsterdam) waren resp. in de schooljaren 40/41 en 41/42 beide B-kwekeling.

Er waren in die tijd twee soorten kwekelingen: de A-kwekeling (ook wel Kwama, kwekeling met akte) was een onbevoegde onderwijzer, met een eigen klas en verdiende 700 gulden per jaar (een bevoegde onderwijzer ving het dubbele tot het drie dubbele), terwijl de B-kwekeling het moest doen met 500 gulden. Die 'hospiteerde' op drie scholen tegelijk. Het instituut van kwekeling A werd in 1941 afgeschaft.

bijlage II

HOOFD DER SCHOOL JOHANNES ADRIANUS KRUIMINK

Kruimink, Johannes Adrianus

Zoals veel onderwijzers aan Amsterdamse scholen in die tijd, kwam Johannes Kruimink van buiten de stad; hij kwam uit Budel in Noord Brabant en had de Rijkskweekschool in Roermond gedaan. Vanaf 1919 begon zijn onderwijsoorbaan, eerst in Rotterdam en Rhenen, maar in 1926 wordt hij in Amsterdam benoemd. Hij stond dan tien jaar aan de van Ostadeschool en als die school wordt opgeheven, verhuist hij achtereenvolgens naar de Dintelschool en de M. de Klerkschool. In het voorjaar 1938 wordt hij als hoofd der school benoemd aan de Meteorenschool in Noord, maar meteen daarna in augustus, volgt zijn overplaatsing naar de Watergraafsmeerschool in Betondorp. Hij was toen 42 jaar.

Volgens een rapport dat de NSB-inlichtingendienst over Kruimink had opgemaakt, was hij 'voorheen aangesloten bij S.D.A.P.' en pas vanaf oktober 1940 lid van de NSB en het Opvoedersgilde. Toch verklaarde onderwijzeres vd Bosch-Kiljan in 1948, in haar getuigenverhoor: 'Ik wist voor het uitbreken van den oorlog 1940-1945 al dat Kruimink Pro Duitsch was en sympathiseerde met de N.S.B. Zoo gauw in 1940 de vijandelijke bezetting een feit was liet hij zich als N.S.B.er kennen en stond door zijn propagandistische handelingen lijnrecht tegenover ons niet N.S.B.ers.'.

Ook enkele oud-leerlingen getuigden meer recent, dat hij aan de achterzijde van een van zijn revers het NSB-speldje droeg en dat dat in mei 1940 tevoorschijn kwam. In ieder geval was hij zeer actief in het Opvoedersgilde, in het inlichtingenrapport staat het zo :

'Bevraagde bekleedt de functie van Wijkleider Kring 68 Gr. 97 en bij Opvoedersgilde, leider afd. Personeel Zaken, Leider Lager Onderwijs groep, Hoofd Inlichtingendienst, lid Districtsraad. Het lid staat gunstig bekend. Hij leeft behoorlijk doch niet boven zijn stand en is, voor zover waar te nemen, financieel betrouwbaar. Hij is gehuwd. Zijn huwelijksleven is normaal. Op zedelijk gedrag is niets aan te merken. Hij is vader van een 14 jarigen zoon, die lid van den Jeugdstorm is. Men heeft Kam. Kruimink in het Opvoedersgilde leeren kennen als een trouw en ijverig Kameraad, met een helder oordeel, prettig in den omgang, onbeschoemd als het er op aankomt zijn meening te zeggen, inzonderheid op politiek terrein. Hij verbergt zijn Nat.Soc. gezindheid niet, maar is tactvol in zijn optreden en tracht meer te winnen dan af te stooten. Om zijn vakbekwaamheid is hij bekend, hij behoort tot de goede schoolhoofden. Deze persoon is voor een functie geschikt. Zijn capaciteiten liggen voornamelijk op opvoedkundig gebied.'

Het rapportje is dan wel ongedateerd, maar speelde waarschijnlijk een rol in de NSB-carrière van Kruimink.

In augustus 1942 werd hij door het departement van Opvoeding benoemd tot rijksinspecteur voor het lager onderwijs in het rayon Deventer. In die functie kreeg hij het bijna meteen aan de stok met de Vereniging voor Christelijk Onderwijs in Almelo omdat hij zich bemoeide met de benoemingen in het bijzonder onderwijs. Dat was dan wel door de bezetter vereist, maar het christelijk onderwijs bleef strijden voor haar autonomie en vond rijksinspecteur Kruijnk diverse keren op haar weg.

In november 1943 werd Kruijnk 'landwacht' van de *Germaanse SS*; in het laatste jaar van de bezetting was hij zelfs groepscommandant en deed actief dienst; hij had een uniform en zelfs geweer en pistool, zo blijkt uit zijn dossier. Er is zelfs een fotootje van Kruijnk in het landwacht uniform met zo'n schuin petje. Zijn carrière in 'den nieuwen tijd' kreeg een dramatische wending toen hij in de laatste maanden deelnam aan de verdediging van de oostelijke flank van de stuiptrekkende bezetters. In de meidagen werd hij in Doorn door de Engelsen ontwapend en vastgezet. Net als de meeste NSB'ers verdween Johannes Kruijnk uit het openbare leven; hij kwam terecht in Kamp Avegoor in Gelderland en bleef daar tot na de uitspraak van het tribunaal voor bijzondere rechtspleging te Zwolle, in december 1947. De commissie voor het vooronderzoek rapporteerde:

- dat de gedetineerde lid werd van de NSB omdat hij meende dat de NSB verbeteringen zou brengen in de sociale toestanden;*
- *dat de gedetineerde het uniform en het insigne van de NSB heeft gedragen en op feestdagen van de NSB, vlagde;*
- *dat gedetineerde volgens leerkrachten van zijn school bij de leerlingen propaganda maakte voor de NSB, wat hij ten stelligste ontkent;*

- *dat getuige L. Janszen, onderwijzer, verklaart door toedoen van gedetineerde, omdat hij weigerde de Joodse kinderen van zijn klas te noteren, voor enige dagen is geschorst en overgeplaatst naar een andere school, van welk geval gedetineerde een andere leezing geeft.*

Hij werd veroordeeld tot 2 jaar en 8 maanden en kwam dientengevolge vrij op 15 januari 1948, maar naast die vrijheidsstraf was hem ook het recht tot het uitoefenen van de betrekking van onderwijzer onttrokken en de uitoefening van actief en passief kiesrecht. Bij de zuivering van het departement in september 1946, was hij ook al zijn pensioenrechten kwijtgeraakt. Kortom Kruijnk werd in elk opzicht ontdaan van zijn persoonlijk welzijn voor de rest van zijn leven; hij overlijdt in 1974 - hij is toch nog 78 jaar geworden.

Ineke Stuve heeft goede herinneringen aan meester Kruijnk

We woonden in de Ploegstraat in Betondorp, maar ik ging op school op de 5^e Montessorischool. Het verkeer op de Middenweg werd aldoor drukker en omdat mijn moeder het daarom te gevaarlijk vond om helemaal naar de Herschelstraat te lopen, heb ik in 1939/40 mijn laatste jaar op de lager school gedaan op de Watergraafsmeerschool in het dorp. Ik kwam in de zesde klas bij meester Kruijnk, het hoofd. Maar eigenlijk herinner ik me vooral juffrouw Liebig die handwerken gaf, waar ik een absolute nul in was. Ik zat dan bovenop een bank en vertelde verhalen uit Duizend en een Nacht en zij handwerkte voor mij. Meester Kruijnk had een nsb-speldje achter zijn revers, dat na 10 mei 1940 opeens tevoorschijn kwam. En dan dat verschrikkelijke tekenen met oostindische inkt van een kerkje, wat nooit af kwam.

De heerlijk kast waarin onderin allerlei boeken lagen waar je in mocht lezen als je werk klaar was; een boek begon met 'we nemen de draad weer op' maar de voorganger was niet aanwezig en dat ergerde mij mateloos. Verder de Dick Bos stripboekjes die we zaten te lezen. Ik denk dat hij ons aardig onze gang liet gaan, maar er was wel orde in de klas. Het gekke was dat het een aardige meester was die door ons natuurlijk met een schele blik werd aangekeken want hij was pro-duits en daar moesten we niets van hebben, nietwaar. Ik was een jonge leerling omdat ik een klas had overgeslagen. Kruimink was wel een meester waar je veel bij leerde van taal en rekenen en er was een kwekeling die met de geschiedenisplaten werd opgezadeld.

[Inecka Stuve-Bohlmeijer in februari 2012]

Nog even dit : verschillende getuigen verklaren dat Kruimink lid werd van de NSB uit idealistische motieven – dus niet om het gewin – wel wilde hij er beter van worden en zo werd hij inspecteur – dat verdiende zo'n 3500 tot 4000 per jaar - dus ook geen vetpot - als onderwijzer verdiende je zo'n 2800 per jaar plus een toeslag voor het hoofdschap van 450 gulden – uiteindelijk ging hij er dus zo'n 50 gulden per maand op vooruit en dat was best veel in die tijd.

primaire bronnen tav Kruimink

Het dossier van Johannes Kruimink bevindt zich in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (HNA) onder nummer **CABR 14398**.

SAA gegevens van Onderwijsstamkaart (**ASZ**) ongedateerd krantenartikel uit (verm. aug 1942) Dagblad voor het Oosten (**ASZ**) rondzendbrief aan de leden van District 12 van het Opvoedersgilde, 1 mei 1941

(**ASZ**) Bulletin 1 – Lijst van onderwijzend personeel, aangesloten bij, of sympathiserend met de N.S.B.

(ongedateerd en herkomst onbekend, verm uit de illegaliteit) Op deze getypte lijst staan, naast de heer J.A. Kruimink, ook vermeld Dr J. Smit, tijd. Wethouder van Onderwijs G. Bos, Mej Watergraafsmeerschool.

NIOD 114b (48-49-50-51) Inspecteurs voor het Onderwijs.

HNA 21439/00808 - cahier schooltoezicht van 1 januari 1920 af : pagina 75

de Pater, *Het Schoolverzet*, Nijhoff 1969 – pagina 369 : 'De op 1 juli 1942 door Noordijk ontslagen inspecteur Ladage werd op 16 augustus vervangen door Kruimink, voormalig lid van de SDAP en sedert oktober 1940 aangesloten bij de NSB. Hij was een profiteur, vroeger vurig lid van de SDAP en het Ned Onderwijzers Genootschap, zag hij thans grotere kansen bij de NSB en het Opvoedersgilde. In oktober 1943 werd hij ook nog begunstigend lid van de Germaanse SS, kreeg in 1944 een militaire opleiding bij de SS en trad op als hulplandwachter.'

DE WETTEKSTEN tav LEERLINGENSCHAAL (bij pag. 10)

Onderwijswet 1920 (oktober 1920 Staatsblad 778)
Art. 28.

1. Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer, zodra het aantal leerlingen 31 bedraagt.
2. Voor elk vijf en veertigtal leerlingen boven de 31 wordt een onderwijzer meer vereist.

Bij wetswijziging 30 juni 1924 (Staatsblad 319)
werden uit bezuinigingsoverwegingen nieuwe voorschriften gegeven.

Art 28.

1. Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer zodra het aantal leerlingen 49 bedraagt.
2. Voor elke 48 leerlingen boven de 49 wordt een onderwijzer meer vereist.

Bij wetswijzigingen 22 februari 1936 (Staatsblad 100)
werd de klassengrootte gedifferentieerd
Art 28.

1. aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste 1 onderwijzer zodra het aantal leerlingen 35 bedraagt, door tenminste 2 onderwijzers zodra het 76 is, door tenminste 3 zodra het 121 en door tenminste 4 zodra het 186 bedraagt,
2. voor elk 50-tal leerlingen boven de 186 wordt een onderwijzer meer vereist.

In 1941 verlaagde de bezetter de norm naar een uniforme 36 leerlingen per klas; het maximum bij 6 leerkrachten zakte zo van 285 naar 255.
[NA2.14.37/00067 Besluit 25 maart 194, van Dam, betreffende verlaging van de leerlingenschaal]

In 1948 keert de 1920 norm terug : wijzigingen onderwijswet : 25 juni 1948 (Staatsblad nr 1. 254)
Art. 28.

1. Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer, zodra het aantal leerlingen 31 bedraagt.
2. Voor elk vijf en veertigtal leerlingen boven de 31 wordt een onderwijzer meer vereist.

KOLOFON

Het verhaal over de scholen in Betondorp is oorspronkelijk door mij gepubliceerd op www.eenkleineheldendaad.nl [in 2012] en is in die zin een bijlage bij dat titelverhaal, dat handelt over mijn vader Laurens Janszen.

Nu, in 2016 heb ik het verhaal over de scholen in een afzonderlijk boekje gevat, met diverse (andere) wetenswaardigheden en bovendien een overzicht van alle leerkrachten uit de tijd van mijn vaders aanwezigheid in Betondorp.

U begrijpt natuurlijk dat mijn onderzoek en mijn teksten auteursrechtelijk zijn beschermd - ik heb er echter geen probleem mee als u citeert of zelfs kleine stukjes overneemt, maar vermeld dan wel alstublieft mijn naam en/of www.eenkleineheldendaad.nl

de foto's komen allemaal uit mijn archief, of zijn door mij gemaakt of hier en daar geleend en het kaartje op het voorblad is een uitsnede uit de stadskaart 1941 van *uitgeverij kompas*

AARTJANSZEN

2016/2022

info@aartjanszen.nl